

О. О. Кодубовська
м. Київ

ГІПО-ГІПЕРОНІМІЧНІ ВІДНОСИНИ В ЛСГ «НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Аналіз семантичних компонентів лексичного значення, запропонований в американській лінгвістиці, дозволяє виявити такі відношення лексичних одиниць, які мають більш загальне та більш часткове значення і носять назву гіпо-гіперонімічних [М.Бірвіш, J.Lyons]. Йдеться про ієрархічні відносини між одиницями лексико-семантичної системи мови, які базуються на родо-видових відношеннях понять, які вони позначають. Гіперо-гіпонімія позначає відношення між загальним та частковим поняттями, при цьому слово з більш загальним значенням виступає у ролі гіпероніму по відношенню до слова із більш частковим значенням [М.А.Кронгауз]. За визначенням Бірвіша E^1 є гіпонімом E^2 , тобто E^1 включає E^2 , якщо значення E^1 включає всі компоненти, що є у значенні E^2 , але не навпаки [М.Бірвіш]. Денотат гіпероніму включає в себе денотат гіпоніму, у сигніфікат гіпероніму включається до сигніфікату гіпоніму [И.М.Кобозева]. У той же час, один гіперонім має стільки гіпонімів, скільки ознак поняття, вираженого гіперонімом, уточнюється і закріплюється в лексичних значеннях слова чи слів. Поряд із нерівноправними відношеннями гіпо-гіперонімічні ряди утворюють і відношення рівності, які встановлюються між гіпонімами одного гіпероніму. Такі гіпоніми називаються согіпонімами, когіпонімами або еквонімами, і розрізняються виділеними в їх значеннях диференціальними ознаками при наявності якоїсь спільної семантичної частини [И.М.Кобозева].

Гіперонім може конкретизуватися не тільки в безпосередніх своїх гіпонімах, але і на наступних щаблях, на яких його безпосередні гіпоніми виступають вже в якості гіперонімів, які, у свою чергу, конкретизуються на подальших ступенях гіпо-гіперонімічної структури. Отже, гіпонімічна конфігурація лексичного угруповання може бути багатоступеневою, або багатоярусною, і набувати вигляду ланцюжкової, в якій гіпероніму відповідає один гіпонім, радіальної, коли гіперонім співвідноситься більше ніж з одним гіпонімом і радіально-ланцюжкової, що є змішаною і найбільш складною за структурою. Глибина і ширина розгортання гіпонімічної структури і пов'язаний з ними тип гіпонімічної конфігурації визначають специфіку того чи іншого семантичного поля слів як всередині мови, так і в різних мовах. Проведені дослідження гіпонімічних структур показали національну специфіку їх будови. Існують дві основні форми гіпонімічних відносин: гіпонімічні відносини між лексичними одиницями - зовнішня гіпонімія і гіпонімічні відносини всередині лексичних одиниць - внутрішня гіпонімія, складаючи особливий тип внутрішньослівних відносин багатозначного слова [З.А.Харитончик].

На основі гіпонімічних відносин будують ендосентричні ряди, коли кожне наступне слово є гіпонімом по відношенню до попереднього. За наявності хоча б трьох рівнів, у таких рядах виділяють рівень нейтрального рівня конкретності або

базовий рівень категоризації дійсності, що є проміжним між вищим суперординатним нижчим субкатегоріальним рівнем. Зазвичай слово на цьому рівні є непохідним та містить таку кількість інформації про об'єкт чи явище, якої достатньо для більшості ситуацій в яких людина з цим словом зустрічається [И.М.Кобозева].

Гіпо-гіперонімічний підхід до класифікації лексичних одиниць є досить продуктивним, про що свідчать сучасні розвідки. Наприклад, варіанти гіперо-гіпонімічних відношень на матеріалі російської мови описані російськими дослідниками О.Л. Гінзбургом та Г.О. Крейдліним, які виділяють таксономічні оператори типу вид, тип, сорт, що функціонують як службові слова, та лексичні і семантичні варіанти видових операторів. А. Вежбицька, реалізуючи принцип від смислу до тексту, пропонує власну типологію гіпо-гіперонімічних відносин, що включає власне таксономічні відносини, функціональні узагальнюючі поняття, імена сукупностей, утворені за суміжністю, граматично оформлені як *Singularia tantum* та *Pluralia tantum*.

У лінгвістичних дослідженнях М.М.Фокіної, Т.П. Щедріної, Т.В.Сергеєвої пропонується вивчення гіпонімічних відношень між лексичними одиницями шляхом встановлення гіпо-гіперонімічних структур (ГГС). ГГС визначається як сукупність ієрархічно організованих значень слів, які знаходяться в родо-видовій залежності і відображають певні фрагменти реальної дійсності. Блок, що складається з одного гіпероніму і підпорядкованих йому гіпонімів і об'єднаний за певною семантичною ознакою, вважається мінімальною складовою одиницею ГГС.

З іншого боку, російські вчені зауважують, що хоча проблема опису гіпо-гіперонімічних відносин не є новою для лінгвістики, проте семантика різних варіантів гіпо-гіперонімії залишається не описаною [Ю.А.Шрейдер]. Оскільки відношення гіпонімії не є однорідними, мають місце спроби класифікувати різні типи відносин, проте єдиної типології гіпонімічних відношень на разі не існує [М.А.Кронгауз]. У той же час, хоча російські вчені вважають недоцільним розповсюджувати на всю лексику родо-видові відносини [Ю.А.Шрейдер], існує можливість використовувати гіпо-гіперонімічні відносини, коли йдеться про ті лексичні одиниці, що утворюють ієрархічні ряди гіпо-гіперонімічних відносин.

Наявність прямої та опосередкованої репрезентації архісеми у структурі конститuentів досліджуваного ЛСГ дозволяє створити схему гіперо-гіпонімічних відносин аналізованої групи лексики.

В українській мові словосполучення *населений пункт* виступає гіперонімом для наступних лексем: *волесть, місто, поселення, селище, село, пригород*, відповідно утворюється ГГС першого рівня. Із лексем, що є гіпонімами до словосполучення *населений пункт* всі, крім лексеми *волесть* виступають в якості гіперонімів для блоків ГГС *населений пункт* другого рівня. Для лексем *слобідка, слобода, пригород, столиця* гіперонімом є лексема *місто*.

Для конститuentів ЛСГ *виселок, глибинка, городище, кишлак, осада, сельбище, скит, слобода, стійбище, тирло* гіперонімом виступає лексична одиниця *поселення* [В.Т.Бусел].

У свою чергу, аналіз словникових дефініцій конститuentів ЛСГ *виселок, містечко, хутір, оселище, посад, поселення, слобода, стійбище* демонструє, що лексична одиниця *селище* виступає їх гіперонімом.

Лексична одиниця *село* виступає гіперонімом конститuentів ЛСГ *аул, пригород, присілок, слобода, селище, станиця* відповідно до їх словникових дефініцій.

Крім того, лексеми, що є гіпонімами до гіпонімів словосполучення населений пункт, слугують гіперонімами, утворюючи блоки ГГС третього рівня. Лексична одиниця *виселок* виступає гіперонімом конститuentів ЛСГ *фільварок (хутір або виселок [В.Т.Бусел]) та хутір (невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл, козачих станиць тощо; виселок [В.Т.Бусел])*. Гіпо-гіперонімічні відносини демонструють наступні пари слів *улус – стійбище; фільварок – хутір*.

Отже в українській мові виділяємо вісім блоків ГГС населений пункт, що утворюють три рівні: перший рівень гіпероніму *населений пункт*, другий рівень гіперонімів *місто, поселення, селище, село, пригород*, які утворюють гіпоніми першого рівня, третій рівень гіперонімів *виселок, стійбище, хутір*, що є гіпонімами другого рівня. При цьому одна лексема входить одночасно в декілька блоків (*волость*) в якості гіпоніму або виступає як гіпонім та гіперонім (*місто, село, селище, поселення, стійбище, хутір, виселок*) у різних групах.